

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue Özel Sayı (Temmuz/ July 2024), ss./pp. 89-104
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1514761

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 11. 07. 2024
Kabul Tarihi/ Accepted: 31. 07. 2024

ANTİK YUNAN TOPLUMUNDA ENGELLİ OLMAK

BEING DISABLED IN ANCIENT GREEK SOCIETY

Rahim KIZGUT*

Öz

Antik Yunan toplumunda tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi bedensel ve ruhsal bakımdan engelli olarak tanımlanan bireylerin mevcudiyeti görülmektedir. Fiziksel ve ruhsal anlamda sağlıklı ya da sağlıksız olma durumu gerek Atina'da ve gerekse de Sparta'da farklı şekilde algılanmış ve tanımlanmıştır. Engelli olma hali doğuştan gelebileceği gibi kişilerin sonradan deneyimlemek zorunda kalabilecekleri bir durum da olabilmektedir. Antik Yunanca'da "engelli" kavramını tanımlayan farklı ifadeler ve kelimeler kullanılmıştır. Toplumda engelli olarak nitelendirilen kişiler devlet, hukuk sistemi, ordu ve toplum nezdinde farklı muamelelere tabi tutulmuşlardır. Bunların içinde öjeni olarak adlandırılan son derece acımasız bir uygulama ile ableist bakış açısı olduğu gibi, tam tersi şekilde engelli bireylere sosyal yardımlarda bulunan, onların varlığını kabul edip saygı gösteren anlayış da mevcuttur. Bu çalışmada ilk olarak engelli kavramı, bu kavramın tarihsel olarak algılanışı, daha sonra da Antik Yunan toplumundaki (Antik Sparta ve Atina özelinde) karşılığı gerek antik ve gerekse de modern kaynakların rehberliğinde ele alınarak konu ile ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atina, Sparta, Engellilik, Ableizm, Öjeni.

Abstract

In ancient Greek society, as in other societies, there were individuals who were defined as physically and mentally disabled. Being physically and mentally healthy or unhealthy was perceived and defined differently both in Athens and Sparta. The state of being disabled may be congenital or it may be a situation that people may have to experience later. In ancient Greek, different expressions

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun/Türkiye. E-posta: rkizgut@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8898-1859>

and words were used to define the concept of "disabled". People labelled as disabled in society have been subjected to different treatments by the state, legal system, army and society. Among these, there is an extremely cruel practice called eugenics and an ableist point of view, as well as an understanding that provides social assistance to disabled individuals, recognises and respects their existence. In this study, firstly, the concept of disability, the historical perception of this concept, and then its counterpart in Ancient Greek society (in the case of Ancient Sparta and Athens) will be discussed under the guidance of both ancient and modern sources and an evaluation will be made on the subject.

Keywords: Athens, Sparta, Disability, Ableism, Eugeni.

Giriş

Engellilik, bir kişinin belirli faaliyetleri yapmasını veya toplum içinde eşit erişime sahip olmasını zorlaştıran durumların yaşanmasıdır. Engellilik bilişsel, gelişimsel, zihinsel, ruhsal, fiziksel, duyuşsal veya birden fazla faktörün bir kombinasyonu olabilir. Engeller doğuştan olabileceği gibi sonradan da edinilebilir. Engellilik, tarih boyunca çeşitli teorik mercekle aracılığıyla farklı şekillerde algılanmıştır. Toplumda engelliliği açıklamaya çalışan ve diğerlerine oranla öne çıkan iki ana model bulunmaktadır. Bu modellerden birincisi tıbbi model ikincisi ise sosyal modeldir. Tıbbi model, engelliliği özel tedavi gerektiren, istenmeyen tıbbi bir durum olarak gören teorik bir çerçeve olarak ele almaktadır. Tıbbi modeli benimseyenler, engelliliğin temel nedenlerini ve tedavilerini bulmaya odaklanmışlardır. Sosyal modeli benimseyenler ise engelliliği nüfusun çoğunluğu ile aynı yeteneğe sahip olmayan bireyler üzerinde toplumsal olarak yaratılan bir sınırlama olarak merkeze almışlardır.¹

Tıpkı dünya tarihinin her evresinde ve her coğrafyasında olduğu gibi Antik Yunan Medeniyetinde de engelli bireyler ve onların toplumdaki yerleri, yaşadıkları zorluklar, devletin onlara bakışı önemli bir konu olarak görülmüştür. Günümüz toplumunda bile engelliliği tanımlamak oldukça zor iken Antik Çağ dünyasında bu durumun daha da zor olması muhtemeldir. Çünkü sosyal bağlam ve çevre faktörü çok önemlidir.

Engellilik, doğuştan gelen ya da sonradan edinilen (savaş, kaza, sakatlanma ya da hastalık yoluyla) ve antik toplumun perspektifinden bakıldığında sosyal işleyişe engel olan fiziksel bir bozukluk ya da rahatsızlık olarak görülmektedir.² Almanca'daki ve Fransızca'daki "invalide" ile İngilizce'deki "disabled" kelimesi Latince "invalidus" kelimesinden türetilmiştir. Aslen Latince olan bu kelime "zayıf, yetersiz"³ anlamına gelir. Diğer bir tabirle bozulmuş ya da işlevini yerine getiremeyen demektir.

Her ne kadar Latince'deki "revalescere"⁴ kelimesi iyileşmek ya da sağlığına ve gücüne kavuşmak anlamına gelse ve Antik tıp dünyasında şifa Tanrısı olarak bilinen Asklepios'a bağlı olarak gelişmiş Asklepieion tedavi merkezlerinde⁵ insanlara fiziksel sağlık ve zihinsel tedavi hizmetleri verilse de Antik Yunan dilinde kavram olarak "rehabilitasyon" kelimesinin tam anlamıyla terimsel bir karşılığı yoktur.⁶ Terim olarak rehabilitasyon kavramının direkt bir karşılığı olmasa da Yunanlıların bedensel ya da ruhsal engellerle nasıl başa çıktıklarına dair bir fikir edinmek mümkündür. Sakatlık, engellilik ve rehabilitasyon kavramları yalnızca belirli bir sosyal ve kültürel bağlam içerisinde anlamlı bir şekilde kullanılabilir. Pausanias hastalıkların ve sakatlıkların tedavileri ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir:

¹ Retief-Letsosa 2018, 2-5.

² Leven 2005, 142.

³ Morwood, 1995, 140.

⁴ Kabağaç-Alova 1995, 526.

⁵ Compton 1998, 308-9.

⁶ Horstmanshoff 2012, 1.

“Ayrıca Pharae’de Diokles’in ikizlerden başka Anticleia adında bir kızı olduğunu ve onun da Asklepios’un oğlu Machaon’dan Nikomakhos ve Gorgasus adında iki çocuğu olduğunu duydum. Pharae’de kaldılar ve Diokles’in ölümü üzerine krallığın başına geçtiler. Hastalıkları iyileştirme ve sakatları tedavi etme gücü bugüne kadar onlarda kalmıştır ve bunun karşılığında kutsal alanlarına kurbanlar ve adaklar getirilir.”⁷

Davis’e göre, modern engellilik söylemi ilk olarak 18. yüzyılda tam olarak netleştirilmiştir. O, engelliliğin, fiziksel veya zihinsel bozuklukların varlığına dair bir duygunun eksikliğinden ziyade, bu farkın kabulü ve inşası olduğunu iddia etmektedir. Yetersizlik ve engellilik arasındaki farkı anlamak için cinsiyet ve cinsiyetçilik arasındaki ilişki kullanılarak bir benzetme yapılabilir. Cinsiyet ve engellilik biyolojik kategorilerken, cinsiyetçilik ve engellilik sırasıyla bu fiziksel özelliklerle eşleştirilen sosyal yapılarıdır. Davis’e göre engelliliğin sosyal inşası, gözlemlenene değil, gözlemleyene ait olduğu anlamına gelir.⁸ Garland’ın sözleriyle, normal olanı ve dolayısıyla anormal olarak algılananı belirleyen bakamın gözüdür.⁹ Garland, Stiker ve Vlahogiannis gibi akademisyenler, Eski Yunanlıların ve Romalıların engeli olmayanlar ile engelliler arasında bir ayırım yaptıklarını iddia ederken, Davis ve Rose böyle bir bölünmeyi günümüzdeki var olan ayrımcılığın eskiye yansması olarak nitelendirmektedirler.¹⁰

Rose’a göre, modern çağdaki tanımlamalara benzer bir engellilik sınıflandırması Antik Yunan Dünyasında mevcut değildi. Rose, engellilikten bahseden veya tasvir eden Yunan materyalinin çeşitli kaynaklardan geldiğini ve çok da net olmadığını iddia etmektedir. Rose, Yunanca “ἀδύνατος”¹¹ (adýnatos) teriminin engelli anlamına gelmediğini, daha ziyade aciz olarak çevrilmesi gerektiğini iddia eder.¹² Kelley ise Rose’a bir dereceye kadar katılmış, ancak yine de makalesinde engelli ve deforme terimlerini kullanmaya karar vermiştir. Her ne kadar bu terim kategorileri eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılmasa da, yine de fiziksel olarak olağan dışı bireylerin bedensel veya estetik anlamda toplumdaki ideal birey olmadıklarının da farkındadırlar.¹³

Garland, Stiker ve Vlahogiannis gibi akademisyenler, engelliliğin antik dünyada var olduğunu, ancak onu kavramak ve ele almak için kullanılan modelin farklı olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁴ Daha sonraki zamanlarda olduğu gibi Klasik Antik Çağ’da da engellilere verilen sosyal tepki kısmen dinsel bakış açıları tarafından belirlenmiştir. Çünkü güzellik ve bütünlük ilahi bir lütf işaretini olarak kabul edilirken, çirkinlik ve deforme olma tam tersi şekilde yorumlanmıştır.¹⁵ Buna ek olarak engellilerin Antik Yunan ve Roma’da en azından bir dereceye kadar topluluğun dini yaşamından dışlandığı da düşünülmektedir.¹⁶

Hastalık ve engellilik arasındaki ayırım çok net değildir. Genellikle hastalığın geçici, engelliliğin ise kalıcı bir durum olduğu söylenir. Ancak böyle bir yaklaşım sorunlara yol açmaktadır. Kronik bir hastalığı olan bir kişiden genellikle “engelli” olarak bahsedilmez. Ancak yaygın olarak, kör veya hareket engelli olan kişiler hasta olarak değil engelli olarak nitelendirilir. Antik Yunanca’da bedeni eksikliği ya da yetersizliği ifade eden farklı kelimeler bulunmaktadır. “ἀδύνατος”=adýnatos (gücü yetmeyen), “ἀνάπηρος”=anápēros

⁷ Pausanias, *Perihegesis tes Hellados* IV.30.3.

⁸ Davis 2002, 56-7.

⁹ Garland 1995, 5.

¹⁰ Garland 1995, 39-42; Vlahogiannis 1998, 18.

¹¹ Liddell-Scott 1996, 25.

¹² Rose 2003, 2; 13-14; 95-100.

¹³ Kelly 2007, 34.

¹⁴ Garland 1995, 27; Vlahogiannis 2005, 183.

¹⁵ Kelly 2007, 41-45.

¹⁶ Garland 1995, 63-5.

(sakatlanmış)¹⁷, “άρρωστος”=árrostos (güçsüz, zayıf, hasta)¹⁸, “πηρός”=pērós (sakat)¹⁹ kelimeleri en belirgin örneklerdir.²⁰

Tarihsel Açıdan Engellilik

Antik Yunan toplumundaki engelli kavramını ele alırken ilk etapta Anadolu kökenli Yunan tanrılarında biri olan ateş tanrısı Hephaistos'tan bahsetmek gerekir. Homeros Hera'nın onu total olarak dünyaya getirdiğini yani doğuştan “χολός” (chōlos) total olduğunu anlatmıştır.²¹ Bu durumundan dolayı eğri ayaklarla tasvir edilen Hephaistos χολός (chōlos) “total” olarak tanımlanmıştır. Hephaistos şekli bozuk ve çirkin olmasına rağmen olağanüstü güzellikte sanat eserleri üretmiştir. Hephaistos'un topallığı sonucu yaşadığı ruh hali ve bu paralelde gelişen kendisini ispat etme çabası sanatının varoluş nedeni olarak açıklanır.²²

Yunan Tunç Çağı'ndaki yazılı kaynakların içeriğindeki yetersizlik (çoğunlukla saray kayıtları) ve bunların Karanlık Çağ'da tamamen ortadan kalkması, engelliliğe dair kanıtların bağlamsal olarak incelenmesinin imkânsız olduğu anlamına gelir. Bu durum, M.Ö. 800'de Arkaik Çağ'ın başlamasıyla değişmeye başlamıştır. Iliada ve Odysseia, kusurlu (engelli) karakterlerle doludur. Bu karakterler hem zihinsel hem de fiziksel olarak engellilik statüsü taşımaktadırlar. Biçimsiz bedeni ve davranışlarıyla kendisine günümüze yakın yazarlar tarafından fiziksel ve bilişsel engellilik teşhisi konacak olan ve Iliada'da kendisinden bahsedilen Thersites, bir komutanı eleştirerek sınırların dışına çıkan düşük rütbeli bir askerdi. Ilios'a gelen en çirkin, çarpık bacaklı, ayağı aksak, sivri kafalı ve kısmen saçsız biri olarak tanımlanmıştır.²³

İnsanlar, Lysisas'a göre fiziksel olarak eksikliklerinin yanında ruhsal anlamda da çılgınca hareketler sergileyebilir hatta delice ya da canavarca davranışlarda bulunabilirlerdi.²⁴ Patricia Clark zihinsel bozukluklar için kullanılan tabirleri araştırmak amacıyla Greko-Romen kelime dağarcığı üzerine kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Buna göre bazı bozuklukların (fiziki ya da ruhsal) tanınabilen ve açıkça belirlenmiş olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, aşırı duygusal üzüntü ve depresyon, fiziksel hastalık ve ateş, yaşlılık ve psikozlar arasında yapılan diğer ayrımlar, Antik Çağ'da genel halk arasında yapılmamış gibi görünmektedir.²⁵

Her ne kadar Antik Yunanistan'da engellilikle ilgili keskin bir ayırım yazılı kaynaklara göre yapılmamış olsa da Isokrates'in ifadeleri bu konuyla ilgili bir çıkarım yapılmasını sağlayabilir. Buna göre: “körler, dilenciler, sürgünler tıpkı parçalanmış Orpheus kadar talihsizdir.” şeklinde bir ifade dikkat çekicidir.²⁶ Homeros, kendisini ziyarete gelen Thetis'i saygıyla karşılamak için yıkanıp giyinen tanrı tasvirinde: “Ve şimdi süngerle yüzünü, iki kolunu, kıllı göğsünü ve sağlam boynunu sildi. Chitonunu giydi ve ağır esasını aldı. Topallayarak kapıdan çıktı ve altın bakireler efendilerini desteklediler; canlı kızlar gibiydiler.” ifadesi ile topallık kavramına atıf yapmıştır.²⁷

Platon Kriton adlı eserinde, Sokrates'in yaşamı boyunca Atina yasalarını ve mevzuatını kabul etmeyi seçtiğini belirtmiş ve neredeyse şehirden hiç ayrılmadığını vurgulamış, “topallar,

¹⁷ Liddell-Scott, 116.

¹⁸ Liddell-Scott, 247.

¹⁹ Liddell-Scott, 1401.

²⁰ Laes 2020, 3.

²¹ Homeros, *Iliada* II.18.396-397; Liddell-Scott, 2014.

²² Simon 2021, 233.

²³ Homeros, *Iliada* II.245-269.

²⁴ Lysias, *Pros Simona Apologia* III.7.

²⁵ Clark 1993, 404.

²⁶ Isokrates, *Busiris* XI.39.

²⁷ Homeros, *Iliada* II.18.414.

körler ve diğer engellilerden” bile daha az seyahat ettiğini anlatarak engelleme ile ilgili kavramlara değinmiştir.²⁸ “ἀνάπηρος” (anápīros) terimi burada genel bir şekilde ve kalıcı olarak engelli olanlara atıfta bulunmak için kullanılmış gibi görünmektedir. Ayrıca, diğer pasajlar “πηρός” (pērós) kökünün kalıcı hasar ya da yaralanmayı ifade ettiğine işaret etmektedir. Platon, ideal devletin yasalarını ele alırken, adam öldürmeyi en kötü suç olarak ifade eder. Bunun yanında yaralanmalar ve bu yaralanmaların neden olduğu kalıcı sakatlanmalar yer alır.²⁹ Yasalar’ın devamında Platon, eşlerin fiziksel ya da zihinsel hastalıkları veya engelleri olduğu durumlarda insanların evlilikten hoşlanmadığından bahseder.³⁰ Diodoros Sicilius aşağıda yer alan ifadesinde hastalık, sakatlık yaşlılık ya da zayıflık kavramlarına yer vermiştir.

“... hiçbirine bedenine bakma fırsatı verilmediğinden ve utançlarını örtecek bir giysileri olmadığından, hiç kimse bu talihsiz zavallılara çektikleri aşırı zorluklar nedeniyle acımadan bakamaz. Çünkü hasta, sakat ya da yaşlı bir erkeğe ya da zayıflığı nedeniyle bir kadına hiçbir şekilde hoşgörü gösterilmez ya da mühlet verilmez; ama istisnasız hepsi, kötü muamele nedeniyle işkencelerinin ortasında ölene kadar darbelerle işlerine devam etmeye zorlanırlar.”³¹

Aristoteles, doğası gereği iyi olan ancak karakterleri nedeniyle bazı insanlar için muhtemelen zararlı olabilecek şeylerin bir karşılaştırmasında, hasta ve sakatlar için özel yiyecek ve ekipmanlara işaret etmiş ve “Eğer bir adam aptal, adaletsiz ya da müsrifse, bunları kullanmakla hiçbir kazanç elde edemez; tıpkı bir sakatın sağlıklı bir adamın diyetinden ya da bir zayıfın ve kötürümün sağlıklı bir adamın ve sağlam birinin donanımından yararlanması gibi...” şeklindeki anlatımı ile hem zihinsel hem de bedensel engellilik kavramlarına değinmiştir.³² Thukydides ise Atina’da yaşanan “veba” sırasında hayatta kalanların görme kabiliyetlerini yitirdiklerini, hafızalarını ya da uzuvlarını (el, ayak parmakları) kaybettiklerini hatırlatmıştır.³³

Yunanca’da kör bir kişiyi ifade etmek için “πεπηρωμένος τοῦς ὀφθαλμοῦς” (peioménos toús ofthalmóus) yani gözleri bozuk demek gerekir. Ancak, “ἀνάπηρος” (anápīros) kelimesi tüm vücudu etkileyen bir sakatlığı ifade eder. Edinilmiş sakatlıklar, kazalar ve şiddet eylemleri dahil olmak üzere geniş bir nedenler yelpazesinden kaynaklanmaktadır.³⁴ Alkiphron total bir terziden³⁵ ve Plinius kambur bir dolgu ustasından (fuller)³⁶ bahsetmiştir.

Antik Yunan dünyasında anormal olarak görülen bir başka durum da hermafroditlik (cinsiyet gelişim bozukluğu) tir. Bu durumun kökeni Hermes ve Aphrodite’in çift cinsiyetli çocuğu Hermaphroditos’a dayanır. Hermafrodit olarak tanımlanan insanlar toplum içerisinde birbirinden farklı tepkilerle karşılaşmışlardır.³⁷ Bu şekilde doğan bebekler hem babasından hem de annesinden farklı olarak tanımlanmıştır ki bu da Aristoteles’in canavar tanımına uymaktadır.³⁸ Hermafrodit olarak tanımlanan bireylere, “Bazen her iki cinsiyete de ait olan bireyler doğar; bu tür kişilere hermafrodit adını veririz; eskiden Androgyni olarak adlandırılırlardı ve canavar olarak görülürlerdi, ancak günümüzde tensel amaçlar için kullanılmaktadırlar.” ifadesi ile Yaşlı Plinius da değinmiştir.³⁹

²⁸ Platon, *Kriton* 53a.

²⁹ Platon, *Nomoi* 874e.

³⁰ Platon, *Nomoi* XI.925e.

³¹ Diodoros, *Bibliothēke*. III.13.3.

³² Aristoteles, *Ethika Eudemia* VIII.1248b.

³³ Thukydides, *Bellum Peloponnesiacum* II.49.7-8.

³⁴ Laes 2020, 4.

³⁵ Alkiphron, “*Epistulai Agroikikai*” XXIV.

³⁶ Plinius, *Naturalis Historia* XXXIV.6.

³⁷ Husquin 2020, 21.

³⁸ Aristoteles, *De Generatione Animalium* IV.3.

³⁹ Plinius, *Naturalis Historia* VII.3.

Bu tür insanlar cinsel tatmin için bir meta olarak da kullanılmışlardır. Plinius kambur bir köle satın alıp onu yatağına yatıran zengin Gegania'dan bahseder: "Bu kandillerden biri satılırken tellal Theon, kandili satın alanın kambur sırtlı ve korkunç bir görünüşü olan Clesippus adlı bir dolgucuyu da alması gerektiğini duyurdu. Satın alma işlemi Gegania adlı bir kadın tarafından elli bin sestertius karşılığında gerçekleştirilmiştir."⁴⁰ Atipik ya da normal olmayan görünümlü kişiler elit kesimin eğlendiricileri olarak yeteneklerinden dolayı tercih edilmiştir. Bu durum özellikle cüceler için geçerlilik göstermiştir. Bunların bir kısmı eğlence dünyasına ait olup ziyafetlerde ya da çeşitli davetlerde konukların önünde gösteri yapmaları için pandomimci, müzisyen ya da soyтары olarak kullanılmışlardır.⁴¹

Antik Yunanistan'da engellilik; engellilik statüsünün tıbbi bir sorun olarak değil, herhangi bir topluluk içinde, vaka bazında, bireyler arasında tanımlanan ve müzakere edilen bir mesele olarak ele alınmıştır. Rasyonel tıp M.Ö. V. yüzyılda henüz emekleme aşamasında olduğu için engellilik kategorize edilebilir bir tıbbi olay olarak görülmemiştir.⁴² Fiziksel engellilik açık ve net olmayan bir terimdir. Fiziksel engellilik kavramı ekonomik, askeri, politik, dini, sosyal ve teknolojik çevrenin etkisiyle şekillenmiş ve tanımlanmıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, engellilerin bir kategorizasyonunun Antik Çağ'da var olup olmadığı sorusu üzerine bölünmüştür. Lysias, Plutarkhos gibi Antik Yunan yazarlarının ifadelerine göre, bazı Yunanlıların sosyal bir engellilik kategorisi oluşturduğunu kuvvetle göstermektedir. "αδύνατοι" (adýnatoi) yani engelli bireyler özellikle Atina'da askeri, siyasi ve dini rollerden men edilmiştir. Spartalılar ise savaşmayanları, hatta engelli olanları bile cezalandırırken, engellerini yenenleri ve bir şekilde başta askeri faaliyetler olmak üzere normal hayatın bir parçası olmayı başaranlara övgülerde bulunmuşlardır. Bu nedenle engelliliğin, Yunan etnik kimliğini ölçmek için yeni bir çerçeve sunduğu yorumu yapılabilir. Antik Yunan coğrafyasındaki engelliliğin en azından bir dereceye kadar "acıma, hayırseverlik ve kategorizasyon" modellerinin mevcut olduğunu iddia etmek mümkündür. Örneğin eski Atinalılar, bir engellilik kategorisi oluşturmuşlar ve toplumda bu şekilde kategorize edilen insanların bakımları için engellilere mali destek sağlamışlardır. Atinalılar, "αδύνατοι" (adýnatoi) yani engelli olan insanları askerlikten muaf tutmuşlardır.⁴³ Bu durumun aksine engelli bireylerin yalnızca askeri alanlardan değil aynı zamanda siyasetten de dışlanmaları gerektiği düşüncesi toplumda yer bulmuştur. Sparta tarihinde böyle bir kategorizasyonu ayırt etmek daha zor olsa da, Antik Atina'da ve Yunanistan'ın diğer bölgelerinde sosyal bir engellilik yapısının var olduğunu görmek mümkündür. Plutarkhos, aşağıdaki ifadesi ile engellilik kavramına bakışını ortaya koymaktadır:

"Her duyunun ve parçanın gözde körlük "τυφλότητα"⁴⁴ (tyflótita), bacakta topallık "χολότητα"⁴⁵ (cholótita), dilde kekemelik "ψελλότητα"⁴⁶ (psellótita) gibi başka hiçbir şeyde görünmeyen kendine özgü zayıflığı, kusuru veya rahatsızlığı vardır. Görmek için yaratılmamış bir organda körlük ya da yürümek için tasarlanmamış bir kısımda topallık olamaz; dili olmayan bir hayvani kekeme olarak ya da doğası gereği sessiz olanı anlaşılmasız "τραυλός"⁴⁷ (travlós) olarak tanımlamazsınız. Ve aynı şekilde, doğanın akıl, zekâ ya da anlayışla donatmadığı hiçbir şeye sayıklama, akılsız ya da deli (παρὰ) demezsiniz; çünkü rahatsızlığın bir eksiklik ya da kayıp ya da başka bir tür bozukluk "κάκωσις"⁴⁸ (kákosis) olduğu hiçbir yeteneğinizin olmadığı bir yerde yaşamak imkânsızdır.⁴⁹"

⁴⁰ Plinius, *Naturalis Historia* XXXIV.6.

⁴¹ Brunet 2003, 34-42.

⁴² Rose 2003, 2-3.

⁴³ Penrose 2015, 499-500.

⁴⁴ Liddell-Scott, 1838.

⁴⁵ Liddell-Scott, 2014.

⁴⁶ Liddell-Scott, 2019.

⁴⁷ Liddell-Scott, 1811.

⁴⁸ Liddell-Scott, 865.

⁴⁹ Plutarkhos, *De Sollertia Animalium* V.

Engellilik antik dünyada ilahi hoşnutsuzluğun işareti olarak kavranan töresel bir model olarak nitelendirildiği gibi, Antik Yunan söyleminde hastalık veya yaralanma sonucu oluşan fiziki noksanlık olarak da tanımlanmıştır. Antik Yunan Dünyasında engelli insanları tedavi etme veya düzeltme girişimleri vardı. Bu girişimlerde Asklepeionların ve başta Hippokrates olmak üzere hekimlerin katkıları olmuştur. Hippokrates külliyyatında tedavi edilemez hastalık ve kusurların bir sınıflandırması mevcuttu.⁵⁰

Antik Yunanca’da birkaç kelime noksanlık ya da eksiklik anlamına gelmekte olup bu kelimelerden bir tanesi engellilik olarak çevrilebilir. M.Ö. IV. yüzyılda hüküm süren Sparta Kralı Agesilaos’un sakatlığı Plutarkhos tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

Sakatlığına gelince, gençliğinin baharında kişiliğinin güzelliği bunu gözlerden gizlerken, böyle bir talihsizliği rahatlıkla ve neşeye karşılama, ilk önce kendisiyle dalga geçmesi ve şaka yapması. Bunu düzeltmek için çok şey yaptı. Gerçekten de, topallığı hırsını daha açık bir şekilde ortaya çıkardı, çünkü bu onu hiçbir zorluğu ve hiçbir girişimi reddetmemeye yöneltti. Elimizde onun bir resmi yok (çünkü kendisi böyle bir resmin yapılmasına izin vermemiş, hatta ölürken bile “heykelinin ya da resminin” yapılmasını yasaklamıştı), ama heybetli olmayan küçük bir adam olduğu söylenir. “του σκέλους πήρωσις”= (tou skelous perosis) (topal bacaklı) olarak tanımlanır.⁵¹

Açıkçası “πήρωσις”⁵² (perosis) kelimesi, körlüğü ve sağırlığı tanımlamak için de kullanıldığı için bozulma anlamına benzer bir karşılığı ifade etmektedir.⁵³ Konu ile ilgili bir kelime olan “πήρός”⁵⁴ (peros) ise fiziksel ve zihinsel olarak bireyi engelleyici olarak görülen koşullara atıfta bulunmuştur.⁵⁵ “Πήρωσις” (perosis) terimi doğası gereği çok genel bir ifade olmakla birlikte, Aristoteles tarafından erkeklerde kellik anlamında kullanırken kadınların bakış açısında ise kusurlu erkekleri tanımlamak için kullanılmıştır.⁵⁶ Antik dünyada kellik, hakkında şaka yapılan bir tür deforme oluş olarak görülüyordu.⁵⁷ “Πήρωσις” (perosis) kelimesi açıkça engellilikten ziyade deforme olma veya bozulma gibi bir anlam taşımaktadır. Bununla beraber; “πηρώσεις” (peróseis) kelimesi ise engelliliğe neden olan durumlar için kullanılmıştır. “Πήρωσις” (perosis), Plutarkhos’un bir pasajında “ἀδύνατος” (adýnatos) (engelli) terimi ile birlikte kullanılır. Plutarkhos, “ἀδύνατοι” (adýnatoi) (engelli) kavramının, yaştan bağımsız olarak “πήρωσεις” (peroseis) (eksik) ve “νόσοι”⁵⁸ (nósoi) (hasta) kişiler tarafından oluşturulduğunu düşünmektedir.⁵⁹

Plutarkhos, engellilerin (ἀδύνατοι) (adýnatoi) sadece ordudan ve diğer hükümet hizmetlerden uzak tutulmaları gerektiğini ilan etmekle kalmaz, aynı zamanda onları hizmet sektöründeki vasıfsız kişilerle karşılaştırır. Plutarkhos, hastalık “νόσος” (nósos) veya eksiklik “πήρωσις” (perosis) nedeniyle kamu işleri alanında hizmet veremediğini algıladığı kişilerin durumunu tanımlamak için de “ἀδυναμία” (adýnamía) (engelli) kelimesini kullanır.⁶⁰ Bu kişiler genel olarak engelli “ἀδύνατοι” (adýnatoi) olarak gruplandırılmıştır. Yunanca “ἀδυναμία” (adýnamía) terimi sosyal bir kavram olarak oluşturulmuş, hastalık, bozulma veya deforme olma nedeniyle orduda veya hükümette görev yapamayacak durumda olan insanları kategorize etmek amacıyla kullanılmıştır. Bununla birlikte “ἀδύνατοι” (adýnatoi) kavramı hem az servete sahip olanlar için hem de fiziksel engeli nedeniyle devletten nafaka alan kişiler için

⁵⁰ Vlahogiannis 2005, 180.

⁵¹ Plutarkhos, *Ageilaos*. II.2.

⁵² Liddell-Scott, 1402.

⁵³ Plutarkhos *Moralia* II.167.5; Plutarkhos, *Moralia* VIII.633.9.

⁵⁴ Liddell-Scott, 1401.

⁵⁵ Penrose 2005, 505.

⁵⁶ Aristoteles, *De Generatione Animalium* 784A.

⁵⁷ Ogden 1997, 41.

⁵⁸ Liddell-Scott, 1181.

⁵⁹ Plutarkhos, *Moralia* X.791.14.

⁶⁰ Plutarkhos, *Moralia* X.791.14-15.

kullanılmıştır.⁶¹ M.Ö. IV. yüzyılda Lysias, iki baston kullanan ve hükümetten maluliyet aylığı almakta olan bir kişi ile onun bu maaşı almayı hak etmediğini iddia eden bir başka kişinin arasındaki anlaşmazlığı ve konunun mahkemeye intikal ettiğinden bahsetmektedir. Maluliyet aylığı alan bu kişi ile ilgili davanın görüldüğü esnada “ἀδύνατοι” (adýnatoi) engelli ile “δύνασθαι” dýnasthai (muktedir) kavramlarının kullanıldığını belirterek bu kavramlar arasında bir karşılaştırma yapmıştır.⁶²

Rose, “ἀδύνατος” (adýnatos) teriminin kısmen kendi geçimini sağlayamayan kişilere atıfta bulunduğunu, Aristoteles Anayasası’nda “ἀδύνατοι” (adýnatoi) kavramının çok az servete sahip olanlar veya fiziksel olarak engelli olanlar olarak tanımlandığını savunmaktadır.⁶³ “ἀδύνατοι” (adýnatoi) kelimesi hem fiziksel olarak engelli olma durumunu hem de yoksul olan tek bir grup insanı ifade eder. Bu durum Aristoteles tarafından, devletin engellileri denetlediği, üç “mina”dan daha az parası olanların ve bedensel sakatlıktan dolayı engelli olanların, iş görememeleri ve çalışamamaları durumunda bu kişilere günde iki “obolos” oranında kamu kaynaklarından kullanılacak şekilde yiyecek verilmesini emreden bir yasanın olduğu şeklindeki açıklamada anlatılmıştır.⁶⁴ Aristoteles’in M.Ö. IV. yüzyıldaki çağdaşı olan Lysias, sağlıklı erkekler için kullanılan “ὑγιαίναντος” (ýgiaínantos) kavramı ile engelli erkekler için kullanılan “ἀδύνατος” (adýnatos) kavramı arasında keskin bir zıtlık olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁵

Antik Yunan toplumlarındaki siyasi, sosyal, tıbbi, kurumsal ve kültürel bakış açısı günümüz dünyası ile farklı olmakla birlikte, engelli olamayan bireyler ile engelliler arasındaki farklılıklar Antik Yunanistan’da sosyal olarak inşa edilmiştir. Fiziksel ve belki de zihinsel olarak savaşamayan, kamusal işlerde hizmet edemeyen veya engellilikleri nedeniyle başka bir şekilde geçimini sağlayamayan bir insan kategorisi olarak “ἀδύνατοι” (adýnatoi) (engelli) kavramı ile adlandırılan sosyal bir yapı vardı.⁶⁶ Antik Yunan kaynaklarına göre engellilik çok fazla tıbbi olarak incelenmemiş ve kurumsallaştırılmamış olsa bile, toplumdaki acıma duygusu net şekilde ortadadır.⁶⁷ Lysias’ın eserindeki isimsiz engelli sanık, savcısı dışında kalan kişilerin ona acıdığını belirtmektedir. Sanık, engelliliğin ve engellilere karşı önyargının hedefi konumuna gelmiştir. Çünkü savcı onun engelli olduğuna inanmaz veya savcıya göre bu kişi en azından geçimini sağlayamayacak kadar engelli değildir. Geçiminin ana kaynağı olan kamu bakım ödemelerini kurtarmak için engelliliğini savunmaya çalışmış bu durumunu mahkeme önünde ispat etmek istemiştir.⁶⁸

Dillon, hayırseverlik açısından, Atina’daki engellilerin, varlıklı politikacılardan yardım aldıklarını ve kendilerine nafaka ödemeleri yapıldığını belirtmektedir. Devlet tarafından sağlanan bir gelir olmadan, engelli Atinalılar eğer çalışamazlarsa dilenmek zorunda kalacaklardı. Şehir yönetimi tarafından sağlanan bakım hizmetleri, oradaki yaşayan engellilere biraz da olsa onur kazandırdı. En azından başkalarına borçlu değillerdi. Bu durum Atina’da engelliler için bir tür refah düzeyi oluşturmuştur.⁶⁹

Ordu hizmetlerinde de engellilerle ilgili belirli bir uygulama biçimi oluşmuştur. Süvari komutanları ve takım liderleri savaşta kesinlikle hizmet edemeyecek durumda olanların isimlerini listelerinden çıkarmışlardır. Ordu için potansiyel olarak hizmet edeceklerin kayıtları yapıldıktan sonra bu kişiler, fiziksel durumlarının tespiti için çağırılmışlardır. Bu kişilerden

⁶¹ Penrose 2005, 506.

⁶² Lysias, *Peri tou me Didosthai to Adunato Argurion*, XXIV.4.

⁶³ Rose 2003, 96.

⁶⁴ Aristoteles, *Athenaion Politeia*, XLIX.4.

⁶⁵ Lysias, *Peri tou me Didosthai to Adunato Argurion*, XXIV.13.

⁶⁶ Ksenophon, *Ksenophontos Hipparkhikos*, IX.5.

⁶⁷ Garland 1995, 2.

⁶⁸ Lysias, *Peri tou me Didosthai to Adunato Argurion*, XXIV.3-4.

⁶⁹ Dillon 1995, 27.

herhangi biri süvarilere hizmet etmek için bedensel yetilere veya maddi araçlara sahip olmadığına dair yemin ederse, durumları mazur görülmüştür. Sakatlık yemini etmeyenler ise ya ata binmeye uygun görülen erkek grubuna, ya da bu grubun dışında kalan ekibe dahil edilmiştir. Bu şekilde seçilmeleri halinde isimleri tahta üzerine yazılmıştır. Eğer seçilmezlerse ordudan gönderilmişlerdir.⁷⁰ Bu yönetmelik yalnızca bir at satın alacak kadar zengin olanlar için geçerli olmuştur. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Atinalılar, yoksullaşmış ve geçimlerini sağlayamayan “ἀδύνατοι” (adýnatoi) (engelli) kişilere maaş yardımı sağlamışlardır.⁷¹ Buna karşılık, Ksenophon, süvariler içinde kendileri hizmet etmeyen zengin, engelli Atinalıların hükümete ödeme yapması gerektiğini yani bir nevi tazminat ödemeleri gerektiğini öne sürmüştür. Ksenophon ayrıca güvence altına alınan paraların, yerleşik yabancı kişilerin, engelli vatandaşlar yerine Atina süvarilerinde hizmet etmesi sağlanarak etkin bir şekilde kullanılacağını savunmuştur.⁷² Roma döneminde Plutarkhos, “ἀδύνατοι” (adýnatoi) (engellilerin) devlete politikacı veya asker olarak hizmet etmesine izin verilmemesi gerektiğini öne sürmektedir.⁷³ Bu ifadedeki Plutarkhos’un engellilere karşı önyargısı (ableism), diğer Antik Yunan uygulamalarıyla tutarlıdır.

Öjeni ve Ableism

Hem Atina’da hem de Sparta’da, istenmeyen ya da potansiyel olarak engelli veya deforme olmuş bebeklerin öldürülmesi geleneği mevcuttu. Atina’da çocuk yetiştirme kararı ebeveynlere aitti. Atinalı bir babanın, erkek bebeğini büyütmek isteyip istemediğine karar vermek için ve bu kararı ailesine sunmadan önce on günü vardı. Sparta’da da bebek öldürme uygulaması yapılmıştır. Ancak Atina’dan farklı olarak Sparta’da bir çocuğun yetiştirilip yetiştirilemeyeceğine ebeveynler değil yaşlılar karar vermişlerdir. Böylesi durumlarda ebeveynlere şekil bozukluğu olan bir çocuğu yetiştirme şansı verilmemiştir.⁷⁴ Bu durumu Plutarkhos şu şekilde ele almıştır:

“Babanın yavruyu büyütmek hakkı yoktur, ancak o aynı ailenin büyüklerinin hâkim olarak oturduğu ve çocuğu yakından incelediği Leskhe adlı yere götürülmelidir. Eğer güçlü ve sağlam bir vücuda sahipse, yükseltimesini emrederler ve ona 9.000 arsadan bir arazi tahsis ederler. Hastaysa ve şekilsizse, onu Mt. Taygetus’un altındaki Apothetae adlı yerdeki çukura atarlar, çünkü ne kendi için ne de şehir için hayatta kalması faydalı değildir. Başından beri sağlıklı ve güçlü olma yolunda iyi bir başlangıcı yoktur”.⁷⁵

Spartalı kadınlar, vücut yapılarını ve dirençlerini test etmek için erkek bebekleri su yerine şarapla yıkamıştır. Epileptik ve diğer sağlıksız bebeklerin karıştırılmamış şarapla konvülsiyonlarının⁷⁶ atılacağı, sağlıklı çocukların ise sertleşeceği düşünülmüştür.⁷⁷ Sağlıksız ya da deforme olmuş vücutlu olan erkek bebeklerin öldürülmesi konusunda erkek çocuğun gelecekteki askeri potansiyeli belirleyici olmuştur. Ailedeki ileri yaşlı akrabalar bu potansiyeli düşünerek karar vermişlerdir. Spartalıların engelli kız bebekler hakkındaki düşünceleri çok net bilinmemekle birlikte, sağlıksız olduğu düşünülen erkek bebeklerin öldürdükleri kesindir. Spartalılar muhtemelen erkeklerde olduğu gibi gözle görülür bozuklukları olanlar haricindeki kız bebekleri büyütmüşlerdir.⁷⁸ Vücutlardaki deformeler veya diğer doğuştan gelen fiziksel

⁷⁰ Aristoteles, *Athenaion Politeia*, XLIX.2.

⁷¹ Lysias, *Peri tou me Didosthai to Adunato Argurion*, XXIV.3-4.

⁷² Ksenophon, *Ksenophontos Hipparkhikos*, IX.5-6.

⁷³ Plutarkhos, *Moralia* X.791.14-15.

⁷⁴ Penrose 2005, 510.

⁷⁵ Plutarkhos, *Lykurgos* XVI.1-2.

⁷⁶ Bebek vücut ısılarının anormal seviyeye ulaşması.

⁷⁷ Plutarkhos, *Lykurgos* XVI.2.

⁷⁸ Pomeroy 2002, 35.

farklılıklar genellikle antik dünyada tanrıların hoşnutsuzluğunun işaretleri olarak görülmüştür.⁷⁹

Sparta'da savaş meydanlarındaki korkaklığa karşı oluşan sosyal baskı, muhtemelen Atina'dakinden daha güçlü bir etki oluşturmuştur. Yaralanan veya başka bir şekilde sakatlanan erkeklerin buna rağmen ihtiyaç halinde savaşmaları beklenmiştir. Sparta Kralı Agesilaos'un esprili sözlerinin yanı sıra, Plutarkhos, toplumda oldukça yankı bulan bir tavsiyeyi kaydetmiştir. Burada savaşa katılmak için yürüyen ve kendisi için at arayan topal bir Lakedaimonia askerine yöneltilen, "Savaşta toprağımızı tutmanın ve kaçmamanın gerekli olduğunu algılamıyor musunuz?"⁸⁰ ifadesi sakatlığın ya da engellilik durumunun düşmanla savaşmaya mani bir durum olmadığını vurgulamaktadır. Sparta ve Atina devleti arasında engelliliğe yönelik tutumlarda bazı farklılıklar olduğunu Herodotos ve Plutarkhos anlatmaktadır.

Herodotos, Aristodemos'un gözlerindeki şiddetli bir iltihabi hastalık olan "ophthalmia" nedeniyle Thermophylai Savaşına (M.Ö. 490) katılmasının engellendiğini söylemekte ve durumu şu şekilde nakletmektedir:

"Bu üç yüz kişiden ikisi, Leonidas tarafından kamptan uzaklaştırılan Eurytos ve Aristodemos'tur. Onlar şiddetli ophtalmiadan muzdarip oldukları için Alpeni'de dinlenmişlerdir. Şimdi, eğer ikisi de aynı düşüncede olsalardı, ya Sparta'ya güvenli bir şekilde geri dönmek ya da birlikte ölmek isteselerdi o zaman her şey yoluna girecekti. Aynı şeyi yapmaları mümkündü. Ancak fikir ayrılıkları vardı. Bir yandan Pers ilerleyişini öğrenen Eurytos, silahlarını ve zırhını istedi. Helotuna⁸¹ onu savaşa götürmesini emretti. Helot kaçtı. Eurytos kavgada öldürüldü. Aristodemos ise cesaretini kaybederek geride kalmıştır."⁸²

Bu anekdot, Spartalılar arasında bir engellilik anlayışı olduğunu ya da en azından Kral Leonidas'ın geçici körlükten muzdarip olan bir askerinin, hizmetten muaf tutulması konusunda istekli olduğunu göstermektedir. Fiziksel engellilik, tüm Sparta'nın önde gelen yöneticileri tarafından askerlik hizmetinden uzaklaştırılmanın bir nedeni olarak tanınmasa da, en azından Kral Leonidas ve muhtemelen diğerleri tarafından geçici de olsa bir askerlik muafiyetine neden olarak görülmüştür.⁸³ Aristodemos'un korkaklığı, Eurytos'un kör (engelli) ama vatansever duruşuyla kıyaslanmıştır. Buradaki vatanseverlik karşısındaki korkak tutum insanlar tarafından ayıplanmıştır. Oysa Atina'daki bu uygulama Sparta'dakinden daha farklıydı. Atinalı bir adam askerlikten daha kolay muaf tutulabilir ve hatta engelli olduğu için devlet yardımı alabilirdi. Plutarkhos'tan çok önce M.Ö. V. yüzyılda, Spartalılar'ın engelli bireylere karşı ableist (engelli ayrımcılığı) bir tutuma sahip oldukları düşünülmektedir. Kral Leonidas ve benzerleri ise bu konuda daha yumuşak bir tutum sergilemişlerdir.⁸⁴

Sparta toplumunda yeterlilik (engelli olmama hali) savaşta cesaret ve kusursuzluk anlamında nitelenen sosyal bir yapı olarak inşa edilmiştir. Fiziksel engelli olanlar, akranları veya üstleri tarafından evde kalmaları söylendiğinde bile, engelli durumlarına rağmen bir piyade olarak savaşa katılmışlar, çok faydalı olamasalar bile savaşa girdikleri için övgüyle karşılanarak vatansever olarak nitelendirilmişlerdir. Plutarkhos'un Spartalı kadınlardan bahsettiği bir metninde geçen isimsiz bir Spartalı annenin, topal oğlunu savaşa gönderirken, "Oğlum, her adımda cesaretini hatırla"⁸⁵ şeklindeki ifadeleri oldukça dikkat çekicidir.

⁷⁹ Ogden 1994, 95-100.

⁸⁰ Plutarkhos, *Moralia* III.210.34

⁸¹ Antik Sparta'da hizmet sektöründe çalıştırılan köle sınıfı.

⁸² Herodotos, VII.230-1.

⁸³ Pomeroy 2002, 59-60.

⁸⁴ Penrose 2005, 514.

⁸⁵ Plutarkhos, *Moralia* III.241.13.

Herodotos ve Plutarkhos, Sparta'da bedeni noksanlık ve bunların neden olduğu potansiyel olarak ortaya çıkan engellilik durumuna karşı farklı tutumların var olduğunu öne sürmektedir. Örneğin Androkleidas'ın akranları tarafından Sparta ordusuna katılmasına neredeyse izin verilmemiştir. Topal bir bacağı olan Lakedaimonialı Androkleidas, orduya ancak savaş sırasında yetişebilmiştir. Topallığı göze çarptığı için, bazıları onun askere gitmesini engellemeye çalışmıştır. Androkleidas ise cevaben düşmanla savaşmak için gereken şeyin kaçmak değil, dimdik durmak olduğunu söylemiştir.⁸⁶

Androkleidas'ın bacağındaki problem ve durumunun ne kadar engelleyici olacağı konusunda yine de tam bir netlik oluşmamıştır. Diğer Spartalı askerler gerçekten de Androkleidas'ın engelliliğini görmüş, bu durumun gerçek olduğunu onaylayarak hizmetten muaf tutulması hususunda teşvik edici olmuşlardır.⁸⁷

Agesilaos ve Engellilikle Mücadele

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Spartalılar bebek cinayeti işlemişlerdir. Ancak Agesilaos, Sparta'daki öjeni⁸⁸ uygulaması için bir istisna olarak görülebilir. Kraliyet ailesinin bir üyesi olduğu için bebek cinayetine kurban gitmemiştir. Nedeni net olmamakla birlikte Plutarkhos ve Ksenophon, Agesilaos'un bacağına topallığından açıkça bahsetmişlerdir.⁸⁹ Ksenophon, Agesilaos'un topallığı nedeniyle tökezleyen “προσπταίσας” (prosptaisas) biri olduğunu anlatmaktadır.⁹⁰ Ksenophon ile çağdaş olan Aristophanes, kör bir adamın tökezlediğini belirtmek için “προσπταίω” (prosptaío) kavramını kullanmıştır.⁹¹

Agesilaos'un topallığının doğuştan mı yoksa bir kaza sonucu mu olduğunu belirlemek imkânsız olsa da doğuştan bir sakatlığın olabileceğine yönelik bazı veriler mevcuttur.⁹² Henüz bir çocukken, gençlik festivali sırasında, koro yönetmeni onu sahnede göze çarpmayan, ön planda olmayacağı bir yere atamıştır. Kral olmaya mukadder olmasına rağmen buna itaat etmiş ve “İyi insanları onurlu kılan şeyin yerler değil, insanlık olduğunu göstereceğim.”⁹³ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Agesilaos'un sahnede göze çarpmayan bir alana yerleştirilmesi, topallığının doğuştan olduğunu veya en azından erken yaşta meydana geldiğini düşündürülebilir.⁹⁴ Ksenophon, Sparta sosyal yaşamına ilişkin ifadelerinde korkakların da korolarda kötü yerlere atandığını söyler.⁹⁵ Agesilaos'un topal olarak fişlenmediğini bilmekle birlikte müzik öğretmeninini onu olduğu gibi kabul etmediğini, korodaki en düşük pozisyona atadığını görmek mümkündür. Buna göre, topallığın göze çarpan bir bozulmadan kaynaklandığı fikri ön plana çıkmaktadır.

Bu örnekten anlaşılacağı üzere gösterinin yönetmeni, engelli bir çocuğun sahnede ön planda olmasını istememiş ve sahne performansında onu göze çarpmayan bir yerde konumlandırmıştır. Bu durum muhtemelen Agesilaos'un ruhu üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Plutarkhos'a göre Agesilaos bir ressam ya da heykeltıraş için poz vermeyi reddetmiştir.⁹⁶ Agesilaos, engelliliğini gösterecek şekilde resmedilmeyi kesinlikle reddederek

⁸⁶ Plutarkhos, *Moralia* III.217C.

⁸⁷ Penrose 2005, 516.

⁸⁸ Sağlıksız ceninlerin ayrılıp sağlıklı nesil üretmeyi ana tema olarak belirleyen akım.

⁸⁹ Plutarkhos, *Agesilaos* II.2.; Ksenophon, *Hellenica* III.3.3.

⁹⁰ Plutarkhos, *Lykurgos* 22.

⁹¹ Aristophanes, *Lysistrata* 86-129.

⁹² Shipley 1997, 74.

⁹³ Plut. *Mor.* III.208.4-6.

⁹⁴ Garland 1995, 40.

⁹⁵ Ksenophon, *Respublica Lacedaemoniorum* IX.5.

⁹⁶ Plutarkhos, *Agesilaos* II.2.

bu durumunu içselleştirmiştir.⁹⁷ Agesilaos'un hikayesi, topluma yerleşmekte olan engellilik kavramının bir anlatımıdır. Linton'a göre bir engelin üstesinden gelmek için kullanılan en yaygın ifade, çoğu zaman bir şekilde yetkin ve başarılı görünen engelli birini örnek olarak göstermektir.⁹⁸ Agesilaos'un vücudunun genç ve diri görüntüsü bacağına topallığını gizlemiştir. Böyle bir yükü kolaylıkla ve neşe içerisinde taşımıştır. İlk başlarda bu konu hakkında kendisiyle ilgili şakalar yaparak vücudunun bozuk olan uzvu ile barışık olduğunu göstermiştir. Sakatlığının düzelmesinin neredeyse imkânsız olduğunu farkında olmuştur. Ancak sakatlığı nedeniyle yaşadığı zorluk ve zahmet onu bazı şeylerden mahrum bıraktığı için hırsını daha da belirgin hale getirmiştir.⁹⁹

Antik Yunan düşüncesinde engelli olma hali tanrıların hoşnutsuzluğunun bir işareti olarak da yorumlanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Sparta'da ableist bir tutum yaygınlık göstermiştir. Bu yaygınlık nedeniyle Agesilaos'un kral olması bile neredeyse engellenmiştir. Cesur bir karaktere sahip olan Agesilaos Lysandros'un yardımıyla kral olabilmıştır. Bununla birlikte Plutarkhos, saygıdeğer bir kâhin olarak görülen Diopieithes'in total bir kralın atanmasına karşı olduğunu, bunun da (engelliliğin) Sparta'ya felaket getireceğini söyleyen bir kehanette bulunduğunu söylemiştir:

“Düşün Sparta, hakikatte sen gururlusun,
Senin güçlü ayaklarından total bir krallık çıkabilir,
Ve devam eden beklenmedik ıstırap sizi parçalayacak,
Yıkım dalgalar halinde yuvarlanırken üzerinize savaş açacaktır.”¹⁰⁰

Agesilaos'un sevgilisi olan o zamanların önde gelen generallerinden Lysandros, Agesilaos'u tacını talep etmeye teşvik etmiştir.¹⁰¹ Lysandros, kehanette bahsedilen topallık sonucu oluşacak uğursuzlukların, Agesilaos'un engelliliğinden ziyade onun rakibi olan ve Alkibiades'ten geldiği söylenen Atinalı sürgün Leotykhidas'ın gayri meşruluğundan kaynaklandığını söylemektedir.¹⁰² Böylece Spartalı yetkililer, noksanlığını (engelliğini) görmezden gelerek M.Ö. 398'de Agesilaos'u kral ilan etmeye karar vermiştir. Bu anektod Yunan toplumunda gayri meşruluk ile engelliliğin iç içe geçmiş bir metafora dönüşebileceğini göstermiştir.¹⁰³ Lysandaros istediğini elde etmesine rağmen, kehanette yer alan ancak reddedilen önyargı Agesilaos'un peşini bırakmamış, onun topallığı daha sonra Sparta'nın çöküşüne neden olarak görülmüştür. Sparta'da, başarılı olmuş bir engelli birey örneği toplumun engellilere karşı ön yargılı bakışı yüzünden lekelenmiştir. Bazı Spartalı yöneticiler, Sparta hegemonyasının başarısızlığını Agesilaos'un sakatlığına bağlamıştır. Plutarkhos'a göre, birçok kişi Spartalıların Leuktra'daki yenilgisinin, Diopieithes'in ve yukarıda bahsi geçen kâhinin tavsiyelerine uyulmamasının doğrudan bir sonucu olduğuna inanmıştır.¹⁰⁴ Pausanias'a göre Spartalılar bu kritik karar hakkında kâhinin sözlerini ciddiye almış olsalardı, Sparta'nın kaderi değişecekti.¹⁰⁵

M.Ö. IV. yüzyıl Yunanistanı'nda Sparta'nın hegemonyasının çökmesindeki sebep olarak sakat birinin yani Agesilaos'un başa geçmesini görmek şüphesiz rasyonel bir yaklaşım değildir. Aksine o Anadolu'da askeri başarılar elde etmiş yetenekli bir generaldi. Her halükarda

⁹⁷ Garland 1995, 111.

⁹⁸ Linton 1998, 17.

⁹⁹ Plutarkhos, *Agesilaos* II.2.

¹⁰⁰ Plutarkhos, *Agesilaos* III.4.

¹⁰¹ Plutarkhos, *Lysandros* 22.

¹⁰² Ksenophon, *Hellenica*, III.3.3.

¹⁰³ Ogden 1997, 32.

¹⁰⁴ Plutarkhos, *Ageilaos*. 30.

¹⁰⁵ Pausanias, *Perihegesis tes Hellados*, III.8.9.

Agesilaos, Sparta'nın askeri geleneğinin önemli bir figürü olmuş, Sparta toplumundaki erkeklerin savaş cesaretine sahip olma geleneğini sürdürmekle kalmamış aynı zamanda örnek bir tutum sergilemiştir. Agesilaos, engelli olmasına rağmen, güçlü Spartalı kimliğine uygun şekilde bir davranış ortaya koymuştur. Tüm veriler ele alındığında Kral Agesilaos'un, Sparta tarihinin en tanınmış engelli kişisi olarak öne plana çıktığı sonucuna varılabilir.

Spartalıların cesaret ve yeteneğe vermiş oldukları önem yüksek seviyede olup Sparta yaşamının tüm yönlerine yayılmıştır. Seçkin Spartalı sınıfının tek amacı yetenekli savaşçılar üretmek ve savaşmak olmuştur. Eylemsizlik, korkuyla birleştiğinde, erkeklerin statülerini ve ayrıcalıklarını kaybetmelerine neden olmuş onları asker kaçağı statüsüne düşürmüştür. Erkekler yetenekli savaşçılar olmaları için, kadınlar ise güçlü çocuklar doğurmak için yetiştirilmiş ve şartlandırılmıştır.¹⁰⁶ Sparta'daki durum görüleceği üzere Atina'dakinden farklıydı. Aristodemos'un gösterdiği gibi fiziksel yetersizlik her zaman askerlik hizmetinin önünde bir engel olarak kabul edilmemiştir. Engelliliğe karşı Spartalıların bakış açısı neredeyse engelliliğin hiç hesaba katılmaması ya da algılanmaması olarak bile tanımlanabilir. Herodotos ve Plutarkhos gibi Spartalı olmayan Yunanlılar, Spartalıların fiziksel engelliliğe yönelik tutumlarını Spartalı kimliğinin benzersiz bir özelliği olarak görmüşlerdir. Bu nedenle, Spartalıları, Atinalıları ve diğer Yunanlıların engellilik hakkında düşünme biçimlerindeki farklılıkları algılamışlardır. Dahası, Spartalıları ve Atinalıları arasındaki önemli bir kimlik farklılığı olduğundan bahsetmişlerdir. Sparta'da, fiziksel yetersizliğin neden olduğu engelliğin tanınmaması, bir yandan sert bir önyargı biçimi, diğer yandan da Lakedaimonluların genel anayasası göz önüne alındığında, tamamen şaşırtıcı olmayan normal bir uygulama olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Engellilik ya da engelli olma kavramı tarih boyunca tüm toplumları yakından ilgilendiren çok önemli bir konu olmuştur. Bu kavram diğer coğrafyalarda olduğu gibi Antik Yunan kültüründe (Sparta ve Atina) de dikkat çeken bir husustur. Bireysel ya da toplumsal olarak engellilikle yapılan mücadele ya da bu halin kabullenilmesi bireylerin ve dolaylı olarak Antik Yunan toplumunun konuya olan bakış açısını belirlemede etkili olmuştur. Antik dünyada engellilik algısı ve tanımı bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Uzun eksikliği, topallık, körlük, zihinsel yetersizlik ve hatta saçsızlık bile engellilik tanımına dâhil edilmiştir. Dahası bu kavram zayıflık göstermek ya da güçsüz olmak olarak algılanmıştır. Antik Yunan coğrafyasında bu bakış açısının belirlenmesinde devletlerin siyasal, kültürel ve askeri yapıları oldukça belirleyicidir.

Antik Yunan coğrafyasında askeri gücüyle bilinen ve bir bakıma ordu-devlet olarak tanımlanan Sparta, genç bireylerin beden ve ruh sağlığı konusunda oldukça hassastır. Çünkü güçlü bir ordu oluşturmak için her anlamda sağlıklı bireylere ihtiyaç vardır. Sparta toplumu için askerlerin savaş alanındaki kahramanlıkları ve fedakârlıkları çok önemlidir. Kuşkusuz devlet insanların sakat kalmasını istemez. Ancak savaş alanında korkaklık ya da çaresizlik engelli olmaktan daha kötü kabul edilir. Bu konuda ciddi bir toplumsal baskı görülmüştür. Spartalı kadınların bebeklerinin fiziksel olarak güçlü olmalarını sağlamak için onları suyla karıştırılmış şarapla yıkamalarının altında orduya kuvvetli asker yetiştirme fikrinin olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Korku kavramı da Sparta'da bir engellilik işareti olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, belki de bu bir akıl hastalığı algısından çok sosyal ve kentsel bir engellilik olarak daha iyi tanımlanabilir.

¹⁰⁶ Plutarkhos, *Lykurgos* XIV.4.

Antik Yunanistan'da, özellikle Atina'da fiziksel olarak yeterli olan kişiler ile engelliler arasında bir zıtlık mevcuttur. Engelliler, Atina'da sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Ayrıca, engelli kişilere Atina yönetimi tarafından bakım ödenekleri sağlanmıştır. Bu noktadan bakıldığında Atina'da engelli insanlara acınarak bakılmış olabileceği görülmekle birlikte engelli kişilerin potansiyel olarak devletten destek alabilecekleri gerçeği onlara biraz da olsa itibar verildiğini göstermektedir.

Bedensel işleve veya sağlığa dayalı ableizm (engelli ayrımcılığı), fiziksel engelli olanların yaşamına son veren (öjeni), engellileri hem Atina'da hem de Sparta'da ciddi şekilde marjinalleştiren bir anlayıştı. Özellikle çalışmamızın ilgili bölümünde örneklediğimiz; göz enfeksiyonundan hasta olan ve uzağı göremeyen askerleri kamptan gönderen Kral Leonidas ile bacakları sakat Agesilaos'un yaşadığı olaylar karşılaştırıldığında, bireysel düzeydeki bazı tutum farklılıkları görülmektedir. Sparta'daki ableizm anlayışının Atina'dakine oranla çok daha ileri düzeyde olduğu ortadadır. Bunun yanı sıra her iki toplumda da oldukça acımasız bir uygulama olan öjeniden de bahsetmek mümkündür. Bu uygulama ile her iki bölgede deforme olmuş ya da istenmeyen, engelli olma potansiyeli taşıyan bebekler öldürülmüştür. Öjeni belli kurallar çerçevesinde uygulanmıştır. Atina'da bir baba, engelli olan ya da engelli olma potansiyeli taşıyan çocuğunun yaşayıp yaşamayacağına on gün içinde bizzat kendisi karar vermiştir. Sparta'da ise Atina'dan farklı olarak bu karar aile büyükleri tarafından verilmiştir.

Tüm veriler ışığında; Antik Yunan kültürünün iki majör bölgesi olan Sparta ile Atina'da engellilik algısı ve bu kişilerin toplumdaki yerleri ile ilgili hem benzerlikler hem de farklılıklar görülmüştür. Yeterli ya da engelli olmanın Antik Yunan Kültürü'nde kişinin bir birey olarak işlev görme yeteneğine değil, kişinin toplum içindeki işlevsel yeteneğine dayanıyor olduğunu ileri sürmek mümkündür. Ancak her koşulda nedeni her ne olursa olsun engellilik olgusu tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi Antik Yunan Coğrafyasında da belli bir karşılık bulmuştur.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declare no conflict of interest.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Alkiphron. 1958, *Epistulai Agroikikai* Trans. F. A. Wright, London.
- Aristophanes. 1926, *Lysistrata*. Trans. Jack Lindsay, London.
- Aristoteles. 1952, *Athenaion Politeia*. XXIII, Trans. R. Rackham, London.
- Aristoteles. 1943, *De Generatione Animalium* Trans. A.L. Peck, Cambridge.
- Aristoteles. 1981, *Ethika Eudemia*, Trans. H. Rackham. London.
- Diodoros Sicilios. 1966, *Bibliotheke*, Trans. C. H. Oldfather, London.
- Herodotos. 1920, *Historiae* Trans. A.D. Godley, Cambridge.
- Homeros. 2006, *Iliada*, Trans. Ian Johnston.
- Isokrates. 1980, *Busiris*. Trans. George Norlin, London.
- Ksenophon. 1980, *Hellenica I*, Trans. Carleton L. Brownson, London.
- Ksenophon. 1925, *Ksenophontos Hipparkhikos*, Trans. E.C. Marchant, London.
- Ksenophon. 1925, *Respublica Lacedaemoniorum*, Trans. E.C. Marchant, London.

- Lysias. 1930, *Peri tou me Didosthai to Adunato Argurion*, Trans. W.R.M. Lamb, London.
- Lysias. 1930, *Pros Simona Apologia*, Trans. W.R.M. Lamb, London.
- Pausanias, *Perihegesis tes Hellados*, Trans. W.H.S. Jones, London 1918.
- Platon. 1966, *Kriton*, Trans. Harold North Fowler. London.
- Platon. 1967, *Nomoi*, Trans. R. G. Bury. London.
- Plinius. 1855, *Naturalis Historia*, Trans. John Bostock, London.
- Plutarkhos. 1917, *Agesilaos*. Trans. Bernadotte Perrin, London.
- Plutarkhos. 1957, *De Sollertia Animalium*. Trans. Harold Cherniss and William C. Helmbold, Cambridge.
- Plutarkhos. 1914, *Lykurgos*, Trans. Bernadotte Perrin, London.
- Plutarkhos. 1928, *Moralia II*, Trans. Frank Cole Babbitt, London.
- Plutarkhos. 1931, *Moralia III*, Trans. Frank Cole Babbitt, London.
- Plutarkhos. 1969, *Moralia VIII*, Trans. Paul A. Clement and H.B. Hoffleit, Cambridge.
- Plutarkhos. 1936, *Moralia X*, Trans. Harold North Fowler, London.
- Plutarkhos. 1916, *Lysandros*, Trans. Bernadotte Perrin, London.
- Thukydides. 1910, *Bellum Peloponnesiacum*, Trans. J. M. Dent. London.

Modern Kaynaklar

- Brunet, S. 2003, "Dwarf Athletes in the Roman Empire", *Ancient History Bulletin*, 17/1-2, 31-46.
- Clark, P. A. 1993, *The Balance of the Mind: The Experience and Perception of Mental Illness in Antiquity*. Washington.
- Compton, M. T. 1998, "The Union of Religion and Health in Ancient Asklepieia", *Journal of Religion and Health*, 37/4, 301-312.
- Davis, L. J. 2002, *Bending Over Backwards: Disability, Dismodernism, and Other Difficult Positions*. New York.
- Dillon, M. P. J. 1995, "Payments to the Disabled at Athens: Social Justice or Fear of Aristocratic Patronage?", *Ancient Society*, 26, 27-57.
- Finely, M. I. 1981, "The Elderly in Classical Antiquity", *Greece and Rome*, 28, 2, 156-171.
- Garland, R. 1995, *The Eye of the Beholder: Deformity and Disability in the Graeco-Roman World*, New York.
- Horstmanshoff, M. 2012, "Disability and rehabilitation in the Graeco-Roman World." *Behinderungen und Beeinträchtigungen/Disability and Impairment in Antiquity*, Edt. Rubert Breitwieser, Oxford, 1-11.
- Kabağaç, S. – Alova, E. 1995, *Latince-Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Kelly, N. 2007, "Deformity and Disability in Greece and Rome", *This Abled Body: Rethinking Disabilities in Biblical Studies*, Edt. Hector Avalos, Atalanta, 31-47.

- Laes, C. - C. F. Goodey - M. L. Rose. 2013, "Approaching Disabilities a Capite ad Calcem: Hidden Themes in Roman Antiquity", *Disabilities in Roman Antiquity: Disparate Bodies A Capite ad Calcem*, Leiden, 1-15.
- Laes, C. 2020, "How and Whether to Say "Disability" in Latin and Ancient Greek", *A Cultural History of Disability in Antiquity*, Edt. C. Laes, 1, London, 1-14.
- Leven, K. H. 2005, *Antike Medizin: Ein Lexikon*. München.
- Liddell, H. G.- Scott, R. 1996, *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford.
- Linton, S. 1998, *Claiming Disability: Knowledge and Identity*, New York.
- Morwood, J. (ed.) 1997, *The Oxford Latin Minidictionary*, Oxford University Press, New York.
- Ogden, D. 1994, "Crooked Speech: The Genesis of the Spartan Rhetra", *The Journal of Hellenic Studies*, 114, 85-102.
- Ogden, D. 1997, *The Crooked Kings of Ancient Greece*, London.
- Penrose, W. D. 2015, "The Discourse of Disability in Ancient Greece", *The Classical World*, 108/4, 499-523.
- Pomeroy, S. B. 2002, *Spartan Women*, New York.
- Retief, M.-R. Letsosa 2018, "Models of Disability: A Brief Overview", *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 74, 1, 1-8.
- Rose, M. L. 2017, "Ability and Disability in Classical Athenian Oratory", *Disability in Antiquity*, Edt. Laes Christian, New York, 139-153.
- Rose, M. L. 2003, *The Staff of Oedipus: Transforming Disability in Ancient Greece*, Michigan.
- Shipley, D. R. 1997, *A Commentary on Plutarkhos's Life of Agesilaos: Response to Sources in the Presentation of Character*, Oxford.
- Simon, E. 2021, *The Gods of the Greeks*, Trans. Jakob Zeyl, Wisconsin.
- Stiker, H. J. 1999, *A History of Disability*, Trans. William Sayers, Michigan.
- Vlahogiannis, N. 2005, "Curing Disability", *Health in Antiquity*, Edt. Helen King, London, 180-192.
- Vlahogiannis, N. 1998, "Disabling Bodies", *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies on the Human Body in Antiquity*, Edt. Dominic Montserrat, London, 13-37.